

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ στήν περίοδο τοῦ Τριωδίου καί τοῦ Πεντηκοσταρίου

Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Χ. Καραϊσαρίδη
Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Τά ζητούμενα τοῦ θέματός μας εἶναι ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται στίς δύο συγκεκριμένες μορφές της, αὐτήν τῆς περιόδου τοῦ Τριωδίου, ἀφενός, καί αὐτήν τῆς περιόδου τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἀφετέρου.

Ἡ ἀναγγελία καί μόνο τοῦ θέματος ἐπιβάλλει τήν διάρθρωση τῆς πραγματεύσεώς μας. Δηλαδή, κατ' ἀρχάς πρέπει νά λεχθοῦν ὀρισμένα καθοριστικῆς σημασίας στοιχεῖα πού ἀφοροῦν στήν καθαυτό ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ καί, στή συνέχεια, νά ἐπισημανθοῦν τά σημεῖα στά ὁποῖα διαφοροποιοῦνται αὐτές οἱ δύο μορφές τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἀνάλογα μέ τήν ἐκκλησιαστική περίοδο πού διανύουμε.

Τέλος, ἐν εἶδει κατακλείδας θα λεχθοῦν καί ὀλίγα τινά πού θα παρουσιάζουν τό στοιχεῖο τῆς ἐπικαιρότητας. Μέσα στό στοιχεῖο τῆς ἐπικαιρότητας συμπεριλαμβάνονται καί ἡ ποιμαντική στόχευση καθώς καί τό πνευματικῶς ὠφέλιμο γιά τούς κληρικούς καί τό ποίμνιο τῆς Ἐκκλησίας μας γενικότερα, πού προκύπτει ἀπό τήν τέλεση καί τή συμμετοχή στήν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Ὅλιγα εἰσαγωγικά τινά γιά τήν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ

Ὁ Ἑσπερινός συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν ἑπτά προσευχητικῶν σταθμῶν τοῦ εἰκοσιτετραώρου γιά τήν Ἐκκλησία, οἱ ὁποῖοι σταθμοί εἶναι γνωστοί με τόν λειτουργικό ὄρο «ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου»¹.

¹ Πρβλ. ΦΙΛΙΑ Γ., *Οἱ ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου τούς τέσσερις πρώτους αἰῶνες*, στόν τόμο «Οἱ Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου», Πρακτικά ΙΕ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Ἱερά Μητρόπολις Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ, Πνευματικόν Κέντρον Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Καρέα, 22-24 Σεπτεμβρίου 2014, ἔκδ. Ἀποστ. Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σ. 73.

Ἡ καθ' ἑσπέραν προσευχή μαρτυρεῖται ἀπό τό βιβλίον τῶν Ψαλμῶν, ὡς ἰουδαϊκή προσευχητική πρακτική: «ἑσπέρας καί πρωί καί μεσημβρίας διηγῆσομαι καί ἀπαγγελῶ καί εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου»².

Ἡ προσευχητική αὐτή ἰουδαϊκῆς προελεύσεως πρακτική τῆς καθ' ἑσπέραν προσευχῆς, στή συνέχεια μαρτυρεῖται καί ὡς πράξις τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, ὡς γνήσιος Ἰουδαῖος, μετέβαινε καθ' ἡμέραν στόν Ναό, ἀφενός, γιά προσευχή καί, ἀφετέρου, γιά νά συναντήσῃ τό σίγουρο ἀκροατήριό Του, ὅπου βέβαια ἐπιτελοῦσε καί τά διάφορα θαύματα, σημάδια τῆς μεσσιανικῆς καί θεϊκῆς Του ιδιότητος³. Βέβαια, ἀπό τίς μαρτυρίες τῆς Καινῆς Διαθήκης δέν συνάγεται ὅτι ὁ ἴδιος προσέφερε κάποτε θυσία στό Ναό, ἀφοῦ μέ τή θυσία Του, γενόμενος ὁ «προσφέρων, προσφερόμενος καί διαδιδόμενος»⁴, δηλαδή θύτης, θύμα, θυσία - προσφορά, ἀντικατέστησε εἰς τό διηνεκές τίς θυσίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης⁵. Τό παράδειγμα τοῦ Κυρίου ἀκολούθησαν καί οἱ μαθητές Του, θητεύοντας στόν Ναό γιά κοινή προσευχή,

² Ψαλμ. 54, 18· πρβλ. Δανιήλ 6, 10-11: «Καί Δανιήλ, ἠνίκα ἔγνω ὅτι ἐνετάγη τό δόγμα, εἰσῆλθεν εἰς τόν οἶκον αὐτοῦ, καί αἱ θυρίδες ἀνεωγμέναι αὐτῷ ἐν τοῖς ὑπερώοις αὐτοῦ κατέναντι Ἱερουσαλήμ, καί καιροῦς τρεῖς τῆς ἡμέρας ἦν κάμπτων ἐπὶ τὰ γόνατα αὐτοῦ καί προσευχόμενος καί ἐξομολογούμενος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἦν ποιῶν ἔμπροσθεν. τότε οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι παρετήρησαν καί εὔρον τόν Δανιήλ ἀξιοῦντα καί δεόμενον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ».

³ ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π., *Ἀρχαί καί χαρακτήρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, Ἀθήναι 1962, σ. 2· ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ Κ. Πρωτοπρ., *Ὁ Χριστιανικός Ναός, Λειτουργική καί Θεολογική Θεώρηση*, Ἀθήναι 2007, ἔκδ. Ἄθως σ. 61 κ. ἔξ. (Κεφ. Β, παρ. 1: «Ὁ Κύριος ἐναντι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ καί τῆς Συναγωγῆς», ὅπου καί ἀγιογραφική καί ἄλλη βιβλιογραφική τεκμηρίωση τῆς ὡς ἄνω θέσης).

⁴ Θεία Λειτουργία, εὐχή τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου: «Οὐδέίς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις...»).

⁵ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ Κ. Πρωτοπρ., ὁ.π., σ. 63 καθὼς καί τό Κεφάλαιο Β, παρ. 2: «Ὁ διάλογος τοῦ Χριστοῦ μέ τή Σαμαρείτιδα» (Ἰωάν. 4, 19-24), ὅπου περιέχεται ἡ ἐντελῶς νέα τοποθέτηση τοῦ Κυρίου ἐναντι τοῦ Ναοῦ, τῆς ἀληθινῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ καί παρουσιάζεται οὐσιαστικά κατά τρόπο προφητικό, ἐξαγγελτικό, ἡ ρήξις μέ τήν παλαιά ἐν τῷ Ναῷ λατρεία, καθόσον τό βάρος τίθεται πλέον ἀπό τόν Χριστό ὄχι στόν τόπο τῆς λατρείας, ἀλλά στόν τρόπο καί τό περιεχόμενο τῆς λατρείας» (ὁ.π., σ. 63-64).

κηρύττοντας και θαυματουργώντας⁶ και διαφοροποιούμενοι, ταυτόχρονα, όταν έπρόκειτο να τελέσουν τη θεία εύχαριστία «κλώντες κατ' οἶκον ἄρτον»⁷.

Για την ιστορική πορεία της διαμόρφωσης της ακολουθίας του Ἐσπερινού υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία⁸, όπου εκτός των φάσεων της ιστορικής ανάπτυξης της ακολουθίας θά βρεῖ κανείς στους πατέρες και τους ιερούς συγγραφείς που αναφέρονται σέ αυτήν, παράθεση πάσης φύσεως σχετικῶν πληροφοριῶν, ἀλλά και τίς ἀπόψεις σύγχρονων μελετητῶν που ἀσχολήθηκαν εἰδικά μέ τόν Ἐσπερινό. Ἐμεῖς, στή συνέχεια, λαμβάνοντας ὡς δεδομένο τήν ἐν χρήσει γνωστή στίς ἐνορίες ἀκολουθία τοῦ Ἐσπερινοῦ⁹, θά προσπαθή-

⁶ ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π., ὁ.π., σ. 2, ὅπου καί ἡ πληθώρα τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ βιβλίου «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων».

⁷ Σέ αὐτό τό χωρίο τοῦ βιβλίου «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων» υπάρχει σαφής διαχωρισμός ὅταν πρόκειται γιά συμμετοχή τῶν ἀποστόλων καί τῶν χριστιανῶν στήν κοινή προσευχή στό Ναό καί στήν τέλεση τῆς θείας εύχαριστίας σέ ἰδιαίτερους χώρους: «... καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδόν ἐν τῷ ἱερῷ, κλώντες τε κατ' οἶκον ἄρτον...» (Πράξ. 2, 46).

⁸ Ene Braniste, *Liturgica Speciala*, ἐκδ. Basilica, Bucuresti 2016, σ. 54-92· Ἰ. Φουντούλη, *Μοναχικός Ἐσπερινός*, β' ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1977· τοῦ ἰδίου, *Απαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας*, ὡς οἱ ὑπ' ἀριθμ. 67 (τ. Α', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 134-135), 113, 121, 154, 159, 166, 173, (τ. Β', Θεσσαλονίκη 1975, σ. 28-32, 46-47, 100-101, 112-113, 126-127, 142-147), 206, 271 καί 273, (τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 14-18, 156-157, 159-161)· τοῦ ἰδίου, *Λογική Λατρεία*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκδ. Β' 1984, σ. 147-172· Γ. Φίλια, *Λειτουργική*, τόμ. Α', Ἀθήναι 2006, ἐκδ. Γρηγόρη, Κεφ. Α': «Ὁ Ναός καί ἡ Συναγωγή», σ. 25-37· τοῦ ἰδίου, *Οἱ ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου κατά τούς τέσσερις πρώτους αἰῶνες*, ὁ.π., σ. 52-73· Π. Σκαλτσῆ, *Ἡ Θεολογία τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Νυχθημέρου*, στόν τόμο «Οἱ Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου» (Χρονικόν, Εἰσηγήσεις, Πορίσματα Ἱερατικοῦ Συνεδρίου Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας ἔτους 1994) Δράμα 1994, σ. 56-61· Ἀρχιμ. Ἱερεμίου Φούντα (νῦν Μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως), *Ἡ Λειτουργική χρήση τοῦ Ἱεροῦ Ψαλτηῆρα*, Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, 2-5 Νοεμβρίου 2003, Ἱερά Μητρόπολις Χαλκίδος, Ἱερόν προσκύνημα Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ρώσσου, ἐκδ. Α', 2004, ἐκδ. Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

⁹ Ὁ Ἰ. Φουντούλης ὀρθῶς καί μέ βάση τή διαμορφωθείσα τάξη στίς ἐνορίες καί τίς ἱερές μονές διακρίνει τριῶν εἰδῶν ἐσπερινούς: α) ὁ συνηθισμένος ἑορταστικός, ὁ ὁποῖος διαλαμβάνει καί βιβλικά ἀναγνώσματα μετά τήν εἴσοδο, β) ὁ μικρός ἐσπερινός, ὁ ὁποῖος τελεῖται στίς ἱερές μονές συναπτῶς μέ τήν θ' ὥρα, χωρίς στιχολογία ψαλτηρίου καί βιβλικά ἀναγνώσματα, στά πλαίσια ὀλονύκτιας ἀκολουθίας καί γ) ὁ μέγας πανηγυρικός ἐσπερινός, στόν ὁποῖο ἐντάσσεται ἡ

σουμε νά ικανοποιήσουμε τό αίτημα τοῦ θέματός μας, πού εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ συνηθισμένου Ἑσπερινοῦ στίς ἐνορίες καί ἡ ἀνάδειξη τῶν διαφοροποιήσεων, ὅταν πρόκειται γιά τήν περίοδο τοῦ Τριωδίου ἢ τοῦ Πεντηκοσταρίου.

Καί πρέπει νά διευκρινίσουμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ, παρότι διατηρεῖ ἀνεπηρέαστη τήν βασική της δομή, λαμβάνει κατὰ περίπτωση διάφορες μορφές. Ἔτσι, μιᾶμε γιά **Ἑσπερινό καθημερινό**, γιά **ἐορτάσιμο ἢ «πανηγυρικό»**, γιά **μικρό** καί **μέγα**. Ὅλοι αὐτοί οἱ χαρακτηρισμοί σημαίνουν, ὅπωςδήποτε κάτι, ἀλλά θά μπορούσαν νά συμπυκνωθοῦν **σέ δύο βασικούς τελεστικούς τύπους τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἄνευ Εἰσόδου**, γιά τῖς μὴ ἐορτάσιμες καί «πενθηρές» ἡμέρες, **καί μετὰ Εἰσόδου**, γιά τῖς ἐορτάσιμες ἡμέρες. Ἀπό αὐτήν τήν κάπως χονδροειδῆ κατηγοριοποίηση θά περίμενε κανεῖς ὅτι κατὰ κανόνα οἱ περισσότεροι Ἑσπερινοὶ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τελοῦνται ἄνευ Εἰσόδου, ἐνῶ ἀντίθετα κατὰ τήν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου ἐπικρατοῦν οἱ Ἑσπερινοὶ μὲ Εἴσοδο.

Ἄν, ὡστόσο, πρέπει νά γίνουμε πιὸ συγκεκριμένοι, διαπιστώνουμε ὅτι κατὰ τήν περίοδο τοῦ Τριωδίου ἀπαντοῦν οἱ ἀκόλουθοι τύποι Ἑσπερινοῦ:

- Ὁ κατανυκτικὸς Ἑσπερινὸς,
- ὁ καθ' ἡμέραν Ἑσπερινὸς (ἄνευ Προηγιασμένης),
- ὁ Ἑσπερινὸς μετὰ Προηγιασμένης θείας λειτουργίας,
- ὁ Ἑσπερινὸς μετὰ θείας Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου

καί κατὰ τήν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου:

- ὁ Ἑσπερινὸς τῆς Διακαινησίμου,
- ὁ Ἑσπερινὸς σὲ μνήμη Ἀγίου καί
- ὁ Ἑσπερινὸς τῆς Γονυκλισίας,

ἐκ τῶν ὁποίων **ὅλοι** -πλὴν τῶν καθημερινῶν ἄνευ Προηγιασμένης- τελοῦνται **μὲ Εἴσοδο**.

ἀκολουθία τῆς λιτῆς καί στό τέλος αὐτοῦ, στό «καί νῦν» τῶν ἀπολυτικίων, τελεῖται καί ἡ ἀρτοκλασία (*Μοναχικός Ἑσπερινός*, ὁ.π., σ. 6-7).

Προχωρούμε, λοιπόν, ακολουθώντας τὸ γενικὸ διάγραμμα τῆς ἀκολουθίας ἐπισημαίνοντας, ὅπου συμβαίνουν, τὶς διαφοροποιήσεις κατὰ τὴν περίοδο Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου.

Ἔναρξη - Προοιμακὸς Ψαλμὸς - Εὐχὲς τοῦ Λυχνικοῦ

Μετά τὰ συνηθισμένα ἐναρκτήρια λόγια τοῦ ἱερέα: «*Εὐλογητός ὁ Θεὸς ἡμῶν...*» κ.λπ. ἀναγιγνώσκεται¹⁰ ὁ Ψαλμὸς 103, ὁ λεγόμενος **Προοιμακός**. Εἶναι ἕνας ψαλμὸς πού μᾶς εἰσάγει στὴν ὅλη θεολογικὴ καὶ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Ἑσπερινοῦ, κατ' ἀναλογίαν μέ τόν ρόλο πού παίζει ὁ ἐξάψαλμος στὴν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου. Μάλιστα ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ ἀρχίζει μέ τόν προοιμακὸ, καθόσον μέ αὐτὴν τὴν ἀκολουθία ἀρχίζει ὁ λειτουργικὸς δρόμος («*οἶμος*»)¹¹, σύμφωνα ἐξάλλου καὶ μέ τόν ἰουδαϊκὸ ὑπολογισμό τῆς ἔναρξης τῆς νέας ἡμέρας (νυχθήμερο). Τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ψαλμοῦ μέ ἀπαραμίλλη πλαστικότητα ἐμφανίζει τόν Θεὸ ὡς Δημιουργό τοῦ κόσμου, ἐπιχειρεῖ τρόπον τινά ἀναπαράσταση τοῦ ἔργου τῆς Δημιουργίας, διηγεῖται τὴν ὁμορφιά καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς θείας Δημιουργίας, ἡ ὁποία ἐξάλλου ἐξῆλθε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Δημιουργοῦ «*ὡς καλὴ λίαν*»¹². Βέβαια, ἡ διά

¹⁰ Ἄλλοτε ὁ Ψαλμὸς 103 ψαλλόταν ὀλόκληρος ἢ ἀπαγγελόταν μελωδικά. Σήμερα διαβάζεται ἀπὸ τὸν προεστῶτα τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως. Μόνο στίς μεγάλες ἐορτές κατὰ τίς ὀλονύκτιες ἀκολουθίες μετά τὴν ἀνάγνωση τῶν πρώτων στίχων ψάλλονται οἱ ὀκτώ τελευταῖοι μέ εἰδικὰ δοξολογικά ἐφύμνια. Πρόκειται γιὰ τὰ γνωστά «ἀνοιξαντάρια» πού πῆραν τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν στίχο 28β, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει μέ τό: «Ἀνοιξαντός σου τὴν χεῖρα» (Ι. Φουντούλη, *Λογικὴ λατρεία*, ὁ.π., σ. 150-151).

¹¹ Ἀρχιμ. Ἱερεμίου Φούντα (νῦν Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως), *Ἡ Λειτουργικὴ χρῆση τοῦ Ἱεροῦ Ψαλτῆρα*, ὁ.π., σ. 362-363.

¹² Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἰ. Φουντούλης ἀναφερόμενος στό περιεχόμενο τοῦ 103ου Ψαλμοῦ ἐκφράζεται μέ μία γλῶσσα ἄκρως λυρική, ὡς ἐξῆς: «...περιγράφει τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, πού δείχνει τὴ μεγαλοσύνη καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ θείου δημιουργοῦ. Τοῦ δημιουργοῦ, πού φορεῖ τό φῶς σάν ἱμάτιο, πού τέντωσε σάν σκηνὴ τὸν οὐρανὸ καὶ περπατᾷ πάνω στίς νεφέλες. Πού ἐδημιούργησε τοὺς ἀγγέλους καὶ ἐθεμελίωσε τὴν γῆ. Πού ἔβαλε τὰ ὄρια στὴ θάλασσα καὶ ἔχτισε τὰ βουνά. Πού ἔκαμε νὰ ἀναβλύσουν οἱ πηγές καὶ οἱ ποταμοί. Πού ποτίζει τὴ γῆ μέ τὴ βροχὴ Του. Πού εἶπε καὶ φυτρώνουν τὰ χόρτα καὶ τὰ δέντρα καὶ γέμισε τὴν γῆ μέ πτηνὰ καὶ ζῶα. Καὶ ὅλα αὐτὰ γιὰ τὴν ἀπόλαυση καὶ τὴ χαρὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Νά, ὁμως, πού ὁ ἥλιος βασιλεύει

τοῦ Ψαλμοῦ 103 ἀναφορά στὸν Δημιουργό καί τό ἔργο τῆς δημιουργίας Του δέν ἐπιδιώκει τὴν πρόκληση στὸν ἄνθρωπο ἀπλᾶ συναισθημάτων θαυμασμοῦ γιὰ τό Δημιουργό καί εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴ δημιουργία - κτίση πού τοῦ χάρισε, ἀλλά καί γιὰ τὴν δημιουργία αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου¹³. Οὔτε πάλι αὐτό τό προσευχητικό κείμενο -μιᾶμε πάντα γιὰ τὸν 103ο Ψαλμό- στοχεύει στὴν μετάταξη τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὴν τωρινή κατάσταση τῆς φθορᾶς, στὴν τάξη τοῦ ἁγιασμοῦ, ἀκόμη καί τοῦ καθαγιασμοῦ, ὅπως συμβαίνει μέ τὸν λειτουργικό λόγο, ἰδιαίτερα ὑπὸ μορφήν εὐχῶν, στά ἱερά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας¹⁴.

Τότε τί συμβαίνει; Ποιὸς ὁ λόγος καί ὁ ρόλος τῆς ἀνάγνωσής του; Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Ψαλμοῦ εἶναι, ἔστω, προσευχητικός λόγος. Καί τότε τίθεται τό

καί ἄνθρωποι καί ζῶα ζητοῦν τὴν ἀνάπαυσή των. Καί πάλι ἀνατέλλει καί ξαναρχίζει ἡ κίνηση τῆς ζωῆς. «Ὡς ἐμεγαλύνθη τά ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου!». Καί συνεχίζει ὁ ποιητής νά περιγράφει τά μεγάλα ἔργα τοῦ Θεοῦ. Τὴν θάλασσα καί τά ἐν αὐτῇ, τὴν γῆ καί τὴν ἄρρητο πρόνοια καί παντοδύναμο προστασία τοῦ Θεοῦ. Τὸν θαυμαστό αὐτό ψαλμό θέτει στό στόμα μας ἡ Ἐκκλησία τὴν ὥρα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, γιατί σ' αὐτὴν ἀναφέρονται οἱ χαρακτηριστικὲς του φράσεις: «ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ· ἔθου σκότος καί ἐγενέτο νύξ». Τὴν ὥρα, πού ἀφοῦ στό φῶς τῆς ἡμέρας καί στὴν ἐπαφή του μέ τὴ δημιουργία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας ὁ ἄνθρωπος γνώρισε τά θαυμάσια ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἔρχεται τώρα στὴν ὥρα τῆς περισυλλογῆς, στὴν ὥρα τῆς καταπαύσεως τῶν ἔργων του, ἔρχεται νά τά ἀναπολήσει, νά ἀναλογισθεῖ τίς εὐεργεσίες τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἡμέρα καί νά δοξολογήσει τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ» (ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ἰ., *Λογικὴ λατρεία*, ὁ. π., σ. 150-151).

¹³ Σέ ἰδιαίτερη μελέτη μας μέ τίτλο: «Εἰσαγωγή στὴ συνάφεια θεολογίας καί λειτουργικοῦ λόγου (Βίβλος, Δόγμα, ἦθος)» ἔχουμε παρουσιάσει τό πῶς ἡ ἀναφορά στά διὰ τοῦ βιβλικοῦ λόγου ἱστορούμενα ἔργα τοῦ Θεοῦ βρίσκει τὴν ἐπαλήθευσή της, τὴ συνέχειά της στά διὰ τοῦ λειτουργικοῦ, εὐχετικοῦ λόγου τελούμενα ἔργα τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ παράδειγμα, στό θέμα τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ζεύγους στὸν παράδεισο καί τῆς εὐλογίας διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου τῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας. Λέμε χαρακτηριστικά: «...δέν πρόκειται γιὰ φραστικὴ συνάφεια τοῦ βιβλικοῦ καί τοῦ λειτουργικοῦ λόγου, ἀλλά γιὰ ὄντολογικὴ, ὑπαρξιακὴ συνάφεια τοῦ περιγραφομένου μέ τό βιβλικὸ λόγο γεγονότος (δημιουργία πρώτου ζεύγους) μέ τό, μέσω τοῦ λειτουργικοῦ λόγου, ἐπιδιωκόμενο ἴδιο γεγονός (τὴν ἐν Χριστῷ ἔνωση τῶν νῦν νυμφευομένων), ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ Κ. Πρωτοπρ., *Εἰσαγωγή στὴ συνάφεια θεολογίας καί λειτουργικοῦ λόγου*, Πρακτικά ΙΓ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Τήνος, 19-21 Σεπτεμβρίου 2011, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔκδοσις Α', 2015, σ. 48-49.

¹⁴ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ Κ. Πρωτοπρ., *Εἰσαγωγή στὴ συνάφεια...*, ὁ.π., σ. 50 κ. ἐξ.

έρωτημα: τί μπορεί νά παράξει σέ σχέση μέ τή δημιουργία; Ἐδῶ χρειάζεται νά λεχθεῖ ὅτι ἐξαρτᾶται ποιός προσεύχεται καί ποιά εἶναι ἡ δύναμη τῆς προσευχῆς του πάνω στή δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἅγιος Ἰσαάκ μιλάει γιά «καύση ὑπέρ πάσης τῆς κτίσεως»¹⁵. Ὁ ἅγιος Σιλουανός μιλάει γιά τήν ἐπενέργεια τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ πάνω στόν ἀγωνιζόμενο ἄνθρωπο, πού τόν καθιστᾶ τρόπον τινά παγκόσμιο ἄνθρωπο, ἀφοῦ προσεύχεται, πλέον, γιά ὀλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα καί ἀκόμη καί γιά ὀλόκληρη τήν κτίση¹⁶. Ὁ συνάδελφος Π.

¹⁵ «Καρδιά ἐλεήμων εἶναι καῦσις καρδίας ὑπέρ πάσης τῆς κτίσεως, ἦγουν ὑπέρ τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ὀρνέων, καί τῶν ζώων, καί τῶν δαιμόνων, καί ὑπέρ παντός κτίσματος, ἐκ τῆς ἐνθυμήσεως, καί τῆς θεωρίας τῶν ὁποίων ρέουσιν οἱ ὀφθαλμοί δάκρυα, καί ἐκ τῆς πολλῆς συμπαθείας καί ἐλεημοσύνης σμικρύνεται ἡ καρδιά τοῦ ἐλεήμονος, καί δέν δύναται νά ὑποφέρει ἢ νά ἴδῃ, ἢ ν' ἀκούσῃ βλάβην τινά, ἢ λυπηρόν τι γινόμενον εἰς τήν κτίσιν· καί διά τοῦτο καί ὑπέρ τῶν ἀλόγων ζώων, καί ὑπέρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας, καί ὑπέρ τῶν βλαπτόντων αὐτόν, εὔχεται κατά πᾶσαν ὥραν μετά δακρύων, ὅπως φυλάξῃ αὐτούς ὁ Θεός, καί ἐλέησῃ αὐτούς· ἐπίσης, εὔχεται καί ὑπέρ τῶν ἐρπετῶν ὡς ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ἐλεημοσύνης, ἥτις κινεῖται εἰς τήν καρδίαν αὐτοῦ ἀμέτρως, καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» (Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, *Ἀσκητικοί Λόγοι*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1961, Λογ. ΠΑ', «Περί τῆς διαφορᾶς τῶν ἀρετῶν, καί περί τελειότητος παντός δρόμου τῆς ἀρετῆς», σ. 270).

¹⁶ Ἀρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Ὁ Ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης*, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Ἑσσεξ Ἀγγλίας, ἐκδ. δ', 1988. Ὁ Ἅγιος Σιλουανός μιλάει πού συχνά γι' αὐτό τό θέμα καί μάλιστα μέ διαφορετικές, φαινομενικά, εὐκαιρίες. Ἔτσι, ἀπό τό Β' μέρος πού φέρει τόν τίτλο: «Οἱ γραφεῖς τοῦ Γέροντα Σιλουανοῦ», παραπέμπουμε ἐνδεικτικά στά ἐξῆς: κεφ. 1: «Δίψα Θεοῦ», σ. 310 (Προσευχή γιά νά γνωρίσουν μέ τή χάρη τοῦ Θεοῦ ὅλοι οἱ λαοί τῆς γῆς)· κεφ. 3: «Ἡ ταπείνωση», σ. 348 (κατακλεῖδα)· κεφ. 4: «Ἡ εἰρήνη», σ. 350-351 (Προσευχή μέ κίνητρο τήν ἀγάπη τῶν ἁγίων Σεραφεῖμ τοῦ Σαρῶφ καί Ἰωάννου τῆς Κροστάνδης γιά τό λαό τοῦ Θεοῦ) καί σ. 357 (Προσευχή τοῦ ἁγίου Σιλουανοῦ γιά τήν ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη: «Σέ παρακαλῶ, Ἐλεήμων Κύριε, δῶσε σ' ὅλο τόν λαό σου, ἀπό τόν Ἀδάμ μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων, νά Σέ γνωρίσουν, νά μάθουν πώς εἶσαι ἀγαθός καί γεμάτος εὐσπλαχνία. Γιατί ἔτσι θά ἀπολαύσουν ὅλοι τήν εἰρήνην Σου καί θά δοῦν τό Φῶς τοῦ Προσώπου Σου»)· κεφ. 7: «Ἡ Μετάνοια», σ. 389-390 («... κι ἂν σκέφτεσαι πώς ὁ Κύριος ἀγαπᾷ πολύ τό πλάσμα Του καί συμπονεῖς καί σύ ὁ ἴδιος κάθε κτίσμα καί ἀγαπᾷς τούς ἐχθρούς, ἐνῶ τόν ἑαυτό σου τόν θεωρεῖς χειρότερον ἀπ' ὅλους, αὐτό σημαίνει ὅτι εἶναι μαζί σου ἡ μεγάλη χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὅποιος ἔχει μέσα του τό Ἅγιο Πνεῦμα, ἔστω καί λίγο, αὐτός θλίβεται γιά ὅλον τόν κόσμο μέρα καί νύχτα καί ἡ καρδιά του πονεῖ κάθε δημιούργημα τοῦ Θεοῦ καί ἰδιαιτέρως τούς ἀνθρώπους πού δέν γνωρίζουν τόν Θεό ἢ καί ἐναντιώνονται σ' Αὐτόν καί γι' αὐτό πορεύονται στή φωτιά τῶν βασάνων. Αὐτός προσεύχεται γι' αὐτούς μέρα καί νύχτα περισσότερο ἀπ' ὅτι γιά τόν ἑαυτό του, νά μετανοήσουν καί νά γνωρίσουν τόν Κύριο»)· κεφ. 9: «Ἡ ἀγάπη», σ. 419 (Προσευχητική κατακλεῖδα: «Κύριε, δῶσε μου νά χύνω δάκρυα γιά τόν ἑαυτό μου καί γιά ὅλη

Σκαλτσής, προβληματιζόμενος πάνω στη σημασία της προσευχής μέσω του Ψαλτηρίου, καταθέτει τις έξης πολύ εύστοχες θεολογικές σκέψεις: «Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν προσεύχεται μέ τή βοήθεια τοῦ Ψαλτηρίου, μετέχει στή ροή τῆς ἱερῆς ἱστορίας πού γράφεται μέ τό λόγο τοῦ Θεοῦ πού ἀναζητεῖ τόν ἄνθρωπο καί τό λαό τοῦ Θεοῦ σιγά σιγά. Ἡ ἱστορία αὐτή περιγράφεται στους Ψαλμούς ὡς πόλεμος τοῦ Θεοῦ μέ τόν διάβολο, πού χωρίζει τή δημιουργία ἀπό τόν δημιουργό της καί τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν δημιουργό του. Ἡ πάλη αὐτή τοῦ Θεοῦ μέ τό κακό ἐβοήθησε τούς μοναχούς νά ἐνστερνισθοῦν τό Ψαλτήρι, γιά νά ἀπευθύνονται κατά τοῦ κακοῦ καί τοῦ διαβόλου. Ὁ πόλεμος κατά τοῦ κακοῦ μετεβλήθηκε στή μοναστική πολιτεία σέ πνευματικό πόλεμο κατά τῆς ἁμαρτίας.

Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ λατρεία ἐρμηνεύει τά μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ μέσα στήν ἱστορία, δίδει σ' αὐτά τήν πρέπουσα θεολογική διάσταση, τά συσχετίζει καί τά προσαρμόζει στή ζωή της καί στή ζωή τῶν πιστῶν καί, τέλος, ζωντανεύει τά γεγονότα τῆς ἱστορίας, ὄχι ὡς ἀπλή ἐπανάληψη, ἀλλά ὡς μορφή ὑψιστης μεταφορᾶς τῶν θαυμασίων τοῦ Θεοῦ μέσα στήν ἱστορία τοῦ κόσμου»¹⁷.

Στή συνέχεια, ἐπιταχύνοντας κάπως τόν ρυθμό τῆς πραγματέυσής μας, ἐπισημαίνουμε ὅτι καί στίς εὐχές τοῦ «Λυχνικοῦ», πού λέγονται μυστικά ἀπό τόν ἱερέα παράλληλα μέ τήν ἀνάγνωση τοῦ προοιμιακοῦ ψαλμοῦ, ὑπάρχουν ὑπαινιγμοί ἢ εὐθεῖες ἀναφορές στόν Δημιουργό καί τή δημιουργία¹⁸, σύμφω-

τήν οἰκουμένη, νά σέ γνωρίσουν ὅλοι οἱ λαοί καί νά ζήσουν αἰώνια μαζί Σου. Κύριε, ἀξίωσε μας τή δωρεά τοῦ ταπεινοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γιά νά κατανοήσωμε τή δόξα Σου. Ἡ ψυχή μου χύνει ἀπό τή θλίψη ἀφθονα δάκρυα. Λυποῦμαι γιά τούς ἀνθρώπους, πού δέν γνωρίζουν τήν γλυκύτητα τῆς ἀγίας κατανώξεως. Ἡ ψυχή μου ποθεῖ νά ἔλθῃ σ' ὅλους τό ἔλεος τοῦ Κυρίου, νά γνωρίσουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅλη ἡ οἰκουμένη, μέ πόση στοργή μᾶς ἀγαπᾷ ὁ Κύριος, σάν τά πολυπόθητα παιδιά Του»). Παρόμοια πράγματα διαπιστώνει κανείς καί στά ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ βιβλίου. Ἐκεῖνο, ὁμως, πού εἶναι ἐντυπωσιακό μεταξύ τῶν ἁγίων Ἰσαάκ τοῦ Σύρου καί Σιλουανοῦ τοῦ Ἀθωνίτου εἶναι τό κοινό τῶν ἐμπειριῶν τους, παρά τήν μεταξύ τους ἀπόσταση τόσων αἰώνων.

¹⁷ Π. Σκαλτσῆ, *Τελετουργική ἱστορία τοῦ Νυχθημέρου*, στόν τόμο «Οἱ ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου...», ὁ.π., σ. 30-31.

¹⁸ Βλ. στίς εὐχές: α' («... διότι μέγας εἶ σύ καί ποιῶν θαυμάσια»), ε' («Κύριε, Κύριε, ὁ τῆ ἀχράντου σου παλάμη συνέχων τά σύμπαντα...»), στ' («... ὁ ἀνεκδιηγῆτῳ ἀγαθωσύνη καί πλουσία προνοία

να μέ τά δεδομένα τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως, πού ἐδῶ παρουσιάζονται συνοπτικά μέ τόν ὡς ἄνω Ψαλμό 103. Εἰδικά γιά τίς εὐχές τοῦ «Λυχνικοῦ» θά πρέπει νά λεχθεῖ ὅτι συνιστοῦν ἕνα ἀπό τά ἀρχαιότερα στοιχεῖα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ πού τίς συνδέουν, ὅπως καί τίς ἀνάλογες εὐχές τοῦ Ὁρθρου κατά τήν ἀνάγνωση τοῦ ἐξάψαλμου, μέ τήν καθημερινή ἑσπερινή καί ὀρθρινή προσευχή τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς. Οἱ ἑπτὰ εὐχές τοῦ Λυχνικοῦ, σύμφωνα μέ τόν Ἰωάννη Φουντούλη¹⁹, δέν εἶναι παρὰ οἱ εὐχές τῶν ἑπτὰ Ἀντιφώνων τοῦ Ἀσματικοῦ Ἑσπερινοῦ, πού γιά νά γλιτώσουν ἀπό τήν ἀχρησία ἐξαιτίας τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ Ἀσματικοῦ Τυπικοῦ, βρῆκαν καταφύγιο μυστικῶς ἀναγινωσκόμενες τήν ὥρα τῆς ἀνάγνωσης ἢ ψαλμώδησης τοῦ Προοιμιακοῦ ψαλμοῦ. Ἄλλοτε οἱ εὐχές αὐτές ἦταν διασκορπισμένες στή διάρκεια ὅλης τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ²⁰ καί εἰδικά λέγονταν ἀπό τόν ἱερέα κατά τή διάρκεια τῆς μεγάλης συναπτῆς, τῶν μικρῶν συναπτῶν, τῶν πληρωτικῶν κ.λπ., ἐφόσον συμμετεῖχε στήν ἀκολουθία διάκονος. Ὅταν ἀργότερα ἡ συμμετοχή τοῦ διακόνου περιορίστηκε δραστικά, τότε συγκεντρώθηκαν ὅλες μαζί σε ἕναν τόπο, κατά τήν ἀνάγνωση τοῦ Ψαλμοῦ 103, ὥστε νά εἶναι σε θέση ὁ ἱερέας στή συνέχεια ἀπερίσπαστος νά ἀπαγγέλει τίς διάφορες αἰτήσεις.

Ὁ ἱερεύς ἀναγινώσκοντας αὐτές τίς εὐχές δεν ἐνεργεῖ μόνο ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος στήν ὁποία ἀνήκει καί ὁ ἴδιος, ἀλλά συμβολίζει τόν Ἀδάμ εὐρισκόμενο ἔμπροσθεν τῶν πυλῶν τοῦ Παραδείσου ἢ τόν ἴδιο τόν Χριστό, τόν Σωτήρα καί Λυτρωτή πού προαναγγέλθηκε (Ψαλμ.

διοικῶν τά σύμπαντα»), ζ' («... ὁ πᾶσαν τήν κτίσιν ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας· ὁ διαχωρίσας ἀνά μέσον τοῦ φωτός καί ἀνά μέσον τοῦ σκότους καί τόν μέν ἥλιον θέμενος εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, σελήνην δέ καί ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός»).

¹⁹ *Μοναχικός Ἑσπερινός*, Κείμενα Λειτουργικῆς 6, Θεσσαλονίκη 1977(2), σ. 8-9.

²⁰ Στήν ἐργασία τοῦ πρώην Καισαρείας Ἀμβροσίου Σταυριανοῦ με τίτλο: «Μελέτη ἐπί τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ λυχνικοῦ καί τοῦ ὀρθρου», Κωνσταντινούπολις 1924, βρίσκουμε ἐπί τῆ βάσει τῆς χειρόγραφης παράδοσης σημαντικές πληροφορίες γιά τόν ἀριθμό καί τή θέση τῶν ὡς ἄνω εὐχῶν στήν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ. Βλ. σχετικῶς καί ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Περί τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τοῦ Ὁρθρου εὐχῶν*, Δελτίον ΧΑΕ 4 (1934-1936), Περίοδος Γ', σ. 33-68.

17, 36) και μεσιτεύει υπέρ των ανθρώπων. Με αυτές τις εϋχές ο ιερέας έμβαθύνει και ένισχύει τήν αυτόσυνειδησία του, όπως ο Μωσής στό Σινᾶ (Έξ. 19) ή ακόμη κατά τό παράδειγμα του Σωτήρος στόν κήπο τής Γεσθημανή (Ματθ. 26, 36, 39· Μάρκ. 14, 2 και 35· Λουκ. 20, 41) έξασφαρίζοντας (ο ιερέας) τό έλλεος, τήν άγαθότητα και τή θεία βοήθεια για τόν ίδιο και για τήν κοινότητα. Όμως, ή σωτηρία και ο άγιασμός των πιστών έξαρτώνται από τή συνειδητή και ένεργό συμμετοχή και των ίδιων των πιστών. Γι' αυτό και ο ιερέας μετά τις εϋχές του «Λυχνικοῦ» άπευθύνει έκ μέρους των πιστών τήν μεγάλη έκτενή με πληθώρα σχετικῶν αίτημάτων.

Έδῶ θα πρέπει νά έπισημανθεῖ ότι τό Πάσχα, όταν οι καρδιές των ανθρώπων εἶναι πλημμυρισμένες από τό φῶς και τή χαρά τής Άναστάσεως, ο Έσπερινός έχει διαφορετικό χαρακτήρα στό έναρκτήριο μέρος του. Έτσι, στόν Έσπερινό του Πάσχα και τις ήμέρες τής Διακαινησίμου Έβδομάδος ο Ψαλμός 103 και οι έπτά εϋχές του «Λυχνικοῦ» έγκαταλείπονται και ή έναρξη εἶναι δοξολογική «*Δόξα τῇ αγία...*», ακολουθουμένη από τήν ψαλμωδία του τροπαρίου «*Χριστός Άνέστη*», έπαναλαμβανομένου με τή συνοδεία των στίχων 1, 3 του Ψαλμοῦ 117. Τό ίδιο και στόν Έσπερινό τής απόδοσης τής έορτῆς του Πάσχα.

Στιχολογία του Ψαλτηρίου

Ακολουθως, μετά τά εἰρηνικά και τήν έκφώνηση, αναγιγνώσκειται ή προβλεπόμενη από τό Τυπικό στιχολογία του Ψαλτηρίου και αναγιγνώσκειται κάθε φορά τό ένδιάτακτο Κάθισμα. Ο στόχος εἶναι προφανῶς ή υποβοήθηση στην προσευχή μέ τήν ανάγνωση όσο τό δυνατόν μεγαλύτερου μέρους των Ψαλμῶν, αφού **τό Ψαλτήρι έπιμεριζόμενο διαβάζεται όλόκληρο άπαξ τής εβδομάδος**. Βέβαια, στις ένορίες έχει περιοριστεί δραστικά ή ανάγνωση του Ψαλτηρίου και ίσως απέμεινε ως μόνη δυνατότητα, και αυτό όχι παντοῦ και πάντοτε, ή ανάγνωση τής Α' Στάσης του πρώτου Καθίσματος κατά τόν Έσπερινό του Σαββάτου.

Κατὰ τὴν α΄ ἐβδομάδα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, σύμφωνα μὲ τὸ ΤΜΕ τὸ Ψαλτήρι διαβάζεται ὀλόκληρο δύο φορές²¹. Τὸ Τυπικόν Γεωργίου Ρήγα προβλέπει τὸ ἴδιο γιὰ ὅλες τὶς Ἑβδομάδες τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς²². Ἐνῶ κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα ὀλοκληρώνεται ἡ ἀνάγνωσή του μέχρι τὴν Μ. Τετάρτη. Καθ' ὅλην τὴν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς στοὺς καθ' ἡμέραν Ἑσπερινοὺς προβλέπεται ἡ ἀνάγνωση τοῦ ιη΄ καθίσματος, τὸ ὁποῖον συμβατικὰ ὀνομάζεται «τὰ πρὸς Κύριον», ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ 119^{ου} ψαλμοῦ. Ἀπὸ τὴν Μ. Πέμπτη ὡς τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ τὸ Ψαλτήριον -δηλαδή ἡ ἀνάγνωση τῶν Καθισμάτων ἀκριβέστερα- σχολάζει. Ὅμοίως στοὺς Κατανυκτικοὺς Ἑσπερινοὺς δὲν στιχολογεῖται τὸ Ψαλτήριον, δεδομένου ὅτι εἶναι ἑσπερινοὶ τῆς Δευτέρας.

Κατὰ τὸ διάγραμμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ, στή συνέχεια ψάλλονται οἱ ἐπιλύχνιοι λεγόμενοι Ψαλμοὶ 140, 141, 129, 116, πού ἔχουν περιεχόμενο κατάλληλο γιὰ τὸν χρόνο τῆς ψαλμώδησής τους καί σέ σχέση πάντα μὲ τὸ ὅλο πνεῦμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ. Τό κυρίαρχο στοιχεῖο σέ αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν Ψαλμῶν εἶναι ἡ προσευχὴ τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἑσπέρας, πού συμπίπτει μὲ τὸ λειτουργικὸ κλείσιμο τῆς προηγούμενης ἡμέρας καί τὴν εἴσοδο στή νέα λειτουργικὴ ἡμέρα, ἡ ὁποία συμπεριλαμβάνει καί τὴ νύχτα καί ἐπιβάλλει, τρόπον τινά, ἕναν ἀπολογισμό γιὰ τὰ ἔργα πού πράξαμε καί ἕνα φόβο γιὰ τὸ ἂν θά ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ συνεχίσουμε τὴν πνευματικὴ μας πορεία (νύχτα=θάνατος), καί ἐπομένως, ἐπιβάλλεται ἡ ἀναπομπὴ τῆς ἑσπερινῆς αὐτῆς προσευχῆς μὲ τὴ συνοδεία θυμιάματος, ὡς ἐξιλαστικῆς θυσίας γιὰ ὅσα προηγήθηκαν καί αὐτὰ πού θά ἀκολουθήσουν. Ἡ ἐπιλογή αὐτῶν τῶν Ψαλμῶν δὲν ἔγινε μὲ κριτήρια ἐπιφανειακά, ὅπως τὸ ὅτι στοὺς Ψαλμοὺς αὐτοὺς, ἰδιαίτερα στὸν 140²³ καί στὸν 129²⁴, ὑπάρχει

²¹ Πρβλ. Φαρλέκα ΜΤ, σ. 5.

²² βλ. ΤΓΡ, σ. 33-34.

²³ Στίχ. 2: «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχὴ μου, ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή...».

²⁴ Στίχ. 6: «ἤλπισεν ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τὸν Κύριον ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρι νυκτός· ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον».

φραστική αναφορά στη νύχτα²⁵, αλλά η επιλογή τους έγινε με κριτήρια λειτουργικά, πνευματικά και θεολογικά. Συγκεκριμένα, ο 140^{ος} Ψαλμός ψαλλόταν κατά την έσπερινή ακολουθία του Ιουδαϊκού ναού και ήταν συνδεδεμένος με την προσφορά του θυμιάματος, ως έλαφρᾶς θυσίας έξιλαστικής, ή την προσφορά του ως συνοδευτικού μίας εκ τῶν πολλῶν μορφῶν θυσίας του Ιουδαϊκού τελετουργικού τυπικού²⁶. Ἐδῶ θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ, ἔστω ἀκροθιγῶς, ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τοῦ Ψαλμοῦ 140, ὀλόκληροι οἱ Ψαλμοί 129 καί 116 δέν ψάλλονται ἀπό μόνοι τους, ἀλλά εἰσάγουν στήν ψαλμωδία τροπαρίων εἰδικοῦ ἑορτολογικοῦ περιεχομένου, ἀνάλογο μέ τήν ἑορτολογική ἀναφορά τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἡμέρας, σύμφωνα μέ τίς τυπικές διατάξεις σέ ἀριθμό δέκα, ὀκτώ ἢ ἕξι, καί προσδίδουν σέ αὐτά τά τροπάρια τή γενική ὀνομασία «στιχηρά», ὡς ἀκολουθοῦντα τούς ψαλμικούς στίχους.

Αὐτά τά τροπάρια ἔχουν ἐννοιολογικό περιεχόμενο ἀνάλογο με τήν περίοδο πού διανύουμε. Ἔτσι, κατὰ τήν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἰδιαίτερα, στοὺς ἑσπερινούς τῶν καθημερινῶν συναντοῦμε τήν παλαιότερη, τήν ἀρχική θεματολογία τῶν ἐβδομάδων τῆς Τεσσαρακοστῆς (ἡ ὁποία καλύφθηκε σέ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀπὸ τὸ νεότερο ἑορτολογικὸ περιεχόμενο στις Κυριακάτικες Ἀκολουθίες)²⁷. Τὰ ἀρχικά θέματα τῶν ἐβδομάδων²⁸ συνοπτικὰ περιγράφονται ὡς ἀκολούθως:

²⁵ Πρβλ. Ἀρχιμ. Ἱερεμίου Φούντα (νῦν Μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως), *Ἡ Λειτουργική χρῆση τοῦ Ἱεροῦ Ψαλτῆρα*, ὁ.π., σ. 364 καί σημείωση 23, ὅπου γίνεται σχετική ἐπ' αὐτοῦ παραπομπή στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο καί δίδονται δειγματοληπτικά ἀπὸ τὸν ἱερό πατέρα οἱ ψαλμικοί στίχοι: 54, 18· 73, 16· 1, 2, μέ τήν ἐπισήμανση: «πολλοὺς οὖν εὔροι τις ψαλμούς ἐπιτηδεῖους τῷ καιρῷ τῆς ἐσπέρας».

²⁶ Περισσότερα γιά τή λειτουργική χρῆση τοῦ θυμιάματος στήν ἐβραϊκὴ λατρεία, ἀρχικά, καί στή χριστιανικὴ λατρεία, κατὰ πρόσληψη, βλ. Γ. Φίλια, *Λειτουργική*, τόμος Α', ὁ.π., κεφ. «Ἡ λειτουργικὴ χρησιμοποίηση τοῦ θυμιάματος», σ. 76-80, ὅπου καί παρατίθενται τά σχετικὰ βιβλικά χωρία καί ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος ἱκανὴ βιβλιογραφία.

²⁷ Κατὰ τήν Μ. Τεσσαρακοστή οἱ περιπτώσεις ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης τῶν ἁγίων εἶναι περιορισμένες καί πολὺ συγκεκριμένες καί συνδέονται με τέλεση τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων, ὅπως εἶναι ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους (10 Φεβρουαρίου), τῆς α' καί β' εὐρέσεως

Α΄ Νηστειῶν: Προφήτες²⁹- Νηστεία,

Β΄ Νηστειῶν: ἡ παραβολή τοῦ ἀσώτου υἱοῦ,

Γ΄ Νηστειῶν: ἡ παραβολή τοῦ τελῶνου καί τοῦ φαρισαίου,

Δ΄ Νηστειῶν: ἡ παραβολή τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου ,

Ε΄ Νηστειῶν: ἡ παραβολή τοῦ πλουσίου καί τοῦ Λαζάρου.

Ἐναλόγως, πέρα ἀπό τήν ἀκραιφνῶς ἀναστάσιμη ὑμνολογία τοῦ Πεντηκοσταρίου, πού κατὰ βάσιν προέρχεται ἀπό τήν Ὀκτώηχο, τὰ ὑπόλοιπα ὑμνογραφήματα τοῦ Πεντηκοσταρίου σχολιάζουν τήν θεματολογία τῶν ἐβδομάδων τοῦ Πεντηκοσταρίου, καί συμπληρώνονται μέ τά ὑπό τοῦ Μηναίου προβλεπόμενα, ὅταν ὑπάρχει ἐορταζόμενος ἅγιος.

Κατά τή διάρκεια τῆς ψαλμωδίας τῶν ὡς ἄνω Ψαλμῶν καί ιδιαίτερα στό στίχο «*Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου...*» γίνεται ἡ θυμίαση τῆς ἁγίας τραπέζης, τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῶν ἱερῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου καί τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, τοῦ ἐκκλησιάσματος καί, γενικά, ὀλόκληρου τοῦ ναοῦ. Ἡ πράξη αὐτή, ὡς γνωστόν, ἔχει ἔντονο συμβολικό χαρακτήρα, καθόσον ἡ φυσική ἄνοδος τοῦ καπνοῦ τοῦ θυμιάματος συνδέεται με τήν ἐπιθυμητή ἄνοδο τῆς προσευχῆς μας προς τόν Θεό. Ἐδῶ πάλι παρατηρεῖται ἕνας ἀπόηχος τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ πρός τόν Μωυσῆ γιά τήν προσφορά τῆς θυσίας τοῦ θυμιάματος ἐσπέρας καί πρωί, ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου, ὡς σημεῖο ἐξίλασμοῦ τῶν ἀμαρτημάτων (Ἔξ. 30, 7· Ἀριθμ. 17, 6-15).

τῆς κεφαλῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου (24 Φεβρουαρίου), τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (9 Μαρτίου) καθώς καί ἐάν συμπέσει ἐντός τῆς ἐβδομάδος μνήμη κάποιου τοπικοῦ ἁγίου.

²⁸ «*Ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἀρχικῶν θεμάτων μετὰ τὰ νεώτερα ἔγινε ἀργότερα στήν Κωνσταντινούπολη κατὰ σταδιακὸν τρόπον, ἀπὸ τὸν 6ο μέχρι καὶ τὸν 14ο αἰῶνα*» (Ι. Φουντούλη *Λογικὴ λατρεία*, σ. 36).

²⁹ Οἱ προφῆται Μωϋσῆς καί Ἡλίας παρουσιάζονται ὡς νηστευτὲς τεσσαρακονθήμερου νηστείας. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ διατύπωση στήν ὀπισθάμβωνο εὐχή τῆς Προηγιασμένης, ὅπου ὁ Κύριος παρουσιάζεται ὡς «*ὁ διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν πλάκας χειρῖσας τὰ θεοχάρακτα γράμματα τῷ θεράποντι Μωσῆϊ*».

Εἴσοδος - Ἐπιλύχνιος εὐχαριστία

Ἀκολουθεῖ ἡ «εἴσοδος» τοῦ Ἑσπερινοῦ με ὅλα τὰ στοιχεῖα πού τήν συνθέτουν. Σέ αὐτό τό σημεῖο εἶναι πολύ ἐμφανής ὁ καινοδιαθηκικός της χαρακτήρας. Ὁ ἱερέας ἐξέρχεται τοῦ ἱεροῦ βήματος, κατευθυνόμενος στό κέντρο τοῦ σολέα, κρατῶντας τό θυμιατό³⁰ καί ταυτόχρονα θυμιάζοντας, προπορευομένης λαμπάδος. Τό θυμίαμα αὐτό, γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος στήν εὐχή τῆς εἰσόδου ὡς σύμβολο τῆς προσευχῆς μας, προσφέρεται εἰς τιμήν καί δόξαν τοῦ Χριστοῦ, Τοῦ ὁποῖου ἡ παρουσία στόν κόσμο παρουσιάζεται μέ τήν εἴσοδο καί τό ἔργο Του συνιστᾷ ἀληθινή ἐξιλαστήρια θυσία εὐάρεστη στό Θεό.

Ἀκολουθεῖ στή συνέχεια ὁ γνωστός ἀρχαῖος ὕμνος «*Φῶς ἰλαρόν...*». Ὡς πρός τό περιεχόμενό του, ὁ ὕμνος ἔχει ἓνα χριστολογικό καί ταυτόχρονα τριαδολογικό χαρακτήρα. Ἀπευθύνεται στόν Χριστό, ὁ ὁποῖος εἶναι τό ἰλαρόν φῶς τῆς δόξας τοῦ οὐρανίου Πατρός καί ταυτόχρονα ἐκφράζει μέ σαφήνεια τόσο τή διάκριση τῶν τριῶν τριαδικῶν προσώπων ὅσο καί τήν ἐνότητα τους («...ὕμνοῦμεν Πατέρα, Υἱόν, καί Ἅγιον Πνεῦμα, Θεόν...»). Τό κείμενο τοῦ ὕμνου προδίδει ὅτι συντέθηκε καί εἰσήχθηκε στή λειτουργική χρήση τήν ἐποχή τῶν τριαδολογικῶν καί χριστολογικῶν διαμαχῶν, δηλαδή κατά τούς γ'-δ' αἰῶνες. Κατά τήν ἀρχαιότητα, ὁ ὕμνος ψάλλονταν ὅταν ἔβγαινε ὁ ἀποσπερίτης καί στίς συνάξεις γινόταν τό ἀνάμμα τῶν λαμπάδων, γιά νά διαλυθεῖ τό ἐπερχόμενο σκοτάδι τῆς νύχτας. Μία ἀπομίμηση τῆς ἀρχαίας τελετῆς τῆς φωταψίας εἶναι ἡ προπορευόμενη ἀναμμένη λαμπάδα ἢ, ἀκόμη καλύτερα, ἡ γνωστή τελετή τῆς προηγιασμένης μέ τήν ἐκφώνηση «*Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι*». Στόν ἔσπερινό τοῦ Μ. Σαββάτου δέν ψάλλεται προκείμενο ὡς σημεῖο πένθους γιά τόν Κύριο, ὁ ὁποῖος κεῖται ἐν τῷ μνήματι.

³⁰ Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, πού προβλέπεται ἀπό τό Τυπικό ἀνάγνωση Εὐαγγελίου, ἡ εἴσοδος δε γίνεται μέ τό θυμιατό, ἀλλά μέ τό Εὐαγγέλιο. Αὐτό γίνεται τή Μ. Πέμπτη καί τό Μ. Σάββατο τῆς Μ. Ἑβδομάδος, ὅταν ὁ Ἑσπερινός συνάπτεται μέ τή λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, τή Μ. Παρασκευή καί τήν Κυριακή τοῦ Πάσχα καθώς καί στίς προβλεπόμενες ἀπό τό Τυπικό περιπτώσεις τελέσεως λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων, ὅπου ὁ Ἑσπερινός τελεῖται στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας.

Ἡ εἴσοδος τοῦ ἑσπερινοῦ ἔχει ἀρχετυπικὰ μιὰ βασικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες εἰσόδους. Ἡ μικρὴ Εἴσοδος ξεκίνησε ὡς γενικὴ Εἴσοδος κλήρου καὶ λαοῦ ἀπὸ ἔξω μέσα στὸν Ναό. Ἡ μεγάλη Εἴσοδος ξεκίνησε ὡς εἴσοδος - μεταφορὰ τῶν τιμίων Δώρων ἀπὸ τὸ Σκευοφυλάκειο (ἔξω ἀπὸ τὸ ναό) στὸν ἀναμένοντα στὸ Ἅγιο Βῆμα ἱερουργό. Ἡ εἴσοδος τοῦ Ἑσπερινοῦ προέχεται ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ἱερέως ἐντὸς τοῦ Βήματος γιὰ τὴν προσφορὰ θυμιάματος καὶ τὸ τελετουργικὸ ἄναμμα τῆς Λυχνίας (-ῶν) ἐντὸς τοῦ ἁγίου Βήματος. Ἡ Εἴσοδος μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου γιὰ μεγαλύτερη λαμπρότητα σὲ πανηγυρικοὺς καὶ ἑορτάσιμους Ἑσπερινούς, εἶναι προφανῶς δάνειο ἀπὸ τὴν τελετουργία τῆς θείας λειτουργίας καὶ αὐτομάτως παραπέμπει σὲ συμβολισμοὺς τῆς πορείας τοῦ Κυρίου ἐν τῷ κόσμῳ (ὅπως στὴν θεία λειτουργία) παρ' ὅτι σὲ γενικὲς γραμμὲς ὀλόκληρη ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ συμβολίζει τὴν ἐποχὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ κατακλείεται μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Συμεῶν «*Nūn ἀπολύεις...*», ὅπως ἀντίστοιχα ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, ἀρχομένη μὲ τὴν ἀγγελικὴ δοξολογία «*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ*», παραλληλίζεται μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κατὰ τὸν Συμεῶν Θεσσαλονίκης, στὴν εἴσοδο μὲ τὸ θυμιατὸ ὁ Κύριος συμβολίζεται μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ ἱερέα, ἐνῶ στὴν εἴσοδο μὲ τὸ Εὐαγγέλιο ὁ Κύριος συμβολίζεται μὲ αὐτὸ τὸ ἱερό βιβλίον, ὅπου περιλαμβάνονται ὅλα ὅσα ὁ Κύριος δίδαξε καὶ ἔπραξε κατὰ τὴν ἐπίγειο παρουσία Του καὶ σχετίζονται μὲ τὴ σωτηρία μας. Ἡ ἔξοδος τοῦ ἱερέα σημαίνει τὴν κάθοδο τοῦ Ἰησοῦ στὸν κόσμον. Ἡ στάση στό μέσον τοῦ σολέα, ἡ κλίση τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ εὐχὴ τῆς εἰσόδου ὑπενθυμίζουν τὴν παραμονὴ τοῦ Κυρίου ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ὅπου ὁ Κύριος ταπεινώθηκε μέχρι τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς καταβάσεώς Του στὸν Ἄδη, προκειμένου νὰ μᾶς ἐλευθερώσει ἀπὸ τὰ δεσμά τοῦ θανάτου καὶ νὰ μᾶς ἀνυψώσει διὰ τῆς Ἀναστάσεώς Του. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο συμβολίζεται μὲ τὴν ὀρθία στάση τοῦ ἱερέα ἢ τὴν ἀνύψωση τοῦ Εὐαγγελίου³¹.

Ἀναφέρθηκε καὶ προηγουμένως ὅτι στοὺς Ἑσπερινούς τῶν ἄμνημων καθημερινῶν ἡ Εἴσοδος δὲν γίνεται. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι ὁ ἱερεὺς μένει

³¹ Πρβλ. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῆς θείας προσευχῆς*, κεφ. 333, Migne P.G. 155, 605D-608A.

στον κυρίως ναὸ καὶ μπαίνει ἀπὸ τὴν νότια πύλη ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν βόρεια γιὰ νὰ θυσιάσει φορῶντας μόνο ἐπιτραχήλιο. Ἡ παράλειψη, ὅμως, τῆς Εἰσόδου πολλές φορές ὀδηγεῖ τοὺς παράγοντες τῆς λατρείας σὲ ἀπλή ἀνάγνωσι³² τοῦ ἐπιλύχνιου ὕμνου «*Φῶς ἰλαρόν*».

Προκείμενα - Ἀναγνώσματα

Στὸ ἐπόμενο βῆμα τοῦ Ἑσπερινοῦ, πού ἔπεται τῆς εἰσόδου, συναντᾶμε πάλι εἴτε σὲ μορφή σύντομων ψαλμικῶν στίχων εἴτε ἀκόμη καὶ ὀλόκληρων Ψαλμῶν, μέ τὴ γενικὴ ὀνομασία «Προκείμενον», μία εἰδική καὶ ἀρχαία ψαλμωδία, ἀνάλογα βέβαια μέ τὸ ἐορτολογικὸ περιεχόμενο τῆς νέας λειτουργικῆς ἡμέρας³³, ἡ ὁποία στόχευε μαζί μέ τὰ διακονικὰ παραγγέλματα («*Πρόσχωμεν*», «*Σοφία· πρόσχωμεν*») νὰ ἐπισύρει τὴν προσοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς σύναξης στὰ εὐθύς ἀμέσως ἀναγιγνωσκόμενα βιβλικά ἀποσπάσματα.

Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τῆς Σοφιολογικῆς Γραμματείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅταν ὁ ἐορτολογικὸς στόχος εἶναι ἡ μνήμη ἐνός ἁγίου, λιγότερα ἐκ τῆς Προφητικῆς Γραμματείας, ὅταν τὸ ἐορτολογικὸ περιεχόμενο τῆς ἀγομένης ἐορτῆς ἔχει χριστολογικὸ ἢ θεομητορικὸ περιεχόμενο καί, τέλος, ἀκόμα λιγότερα εἶναι ἀποσπάσματα ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅταν ὁ ἐορταζόμενος ἅγιος εἶναι εὐαγγελιστῆς ἢ ἀπόστολος.

Τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν βιβλικῶν ἀποσπασμάτων ἔχει μία σταθερότητα, καθόσον ἡ δευτέρη καὶ ἡ τρίτη ὡς ἄνω περίπτωση ἔχουν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς συγκεκριμένο ἐορτολογικὸ στόχο, ἐνῶ στὴν πρώτη περίπτωση

³² Σὲ νεότερες φυλλάδες ὑπαγορεύεται ρητῶς ἡ ἀνάγνωσι κατὰ τοὺς Ἑσπερινοὺς τῶν προηγιασμένων. Βλ. Φαρλέκα ΜΤ, σ. 105.

³³ Πρβλ. Ἰ. Φουντούλη, ὁ.π., σ. 162-163. Γενικὰ τὰ Προκείμενα μποροῦν νὰ κατηγοριοποιηθοῦν ὡς ἐξῆς: α) τῆς ἡμέρας, ἀνάλογα μέ τὸ καθιερωμένο ἐορτολογικὸ περιεχόμενο τῆς ἐπί θύραις λειτουργικῆς ἡμέρας (Κυριακή, Δευτέρα κλπ.), β) τὰ μεγάλα προκείμενα τῶν Δεσποτικῶν ἐορτῶν, ὅπως τὸ «*Τίς Θεός μέγας...*» (Ψαλμ. 58, 10) καί τὸ «*Ὁ Θεός ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ...*» (Ψαλμ. 113, 11), γ) τὰ μεγάλα προκείμενα τῶν Κατανυκτικῶν Ἑσπερινῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς: «*Μὴ ἀποστρέψης...*» (Ψαλμ. 68, 18-19), «*Ἔδωκας κληρονομίαν*» (Ψαλμ. 60, 6β), ψαλλόμενα ἐναλλάξ.

ἀκολουθεῖται ἔντονα τό στοιχεῖο τῆς κατηγοριοποίησης, τῆς ἀναζήτησης δηλαδή τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀγίων, ὥστε νά «ταιριάζουν» τά ἀναγνώσματα μέ τόν τιμῶμενο ἅγιο, ἐπί ζημιά φυσικά τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν ἀναγνωσμάτων καί μέ ἄλλα πολύ ἐποικοδομητικά βιβλικά ἀναγνώσματα³⁴.

Κατά τοὺς Ἑσπερινοὺς τῶν Προηγιασμένων ἀναγινώσκονται δύο Ἄναγνώσματα, ἓνα ἐκ τῆς **Γενέσεως** καί ἓνα ἀπό τῆς **Παροιμίας**, τὰ ὁποῖα δορυφοροῦνται ἀπὸ ποικίλα εἰδικὰ προκειμένα. Τὸ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο ἐδῶ εἶναι ἡ ἐκφώνηση τοῦ ἱερέως «*Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι*» ἀνάμεσα στὰ δύο ἀναγνώσματα, κρατοῦντος λαμπάδα, πού προφανῶς ἀποτελεῖ ἀρχαιοπρεπὲς κατάλοιπο τῆς πραγματικῆς - ἀρχικῆς αἰτίας τῆς Εἰσόδου τοῦ Ἑσπερινοῦ, γιὰ τὸ ἄναμμα τῶν ἐντὸς τοῦ Βήματος Λυχνιῶν.

Ἄς σημειωθεῖ ἐν προκειμένῳ ὅτι κατὰ τοὺς Κατανυκτικοὺς Ἑσπερινοὺς καί τοὺς Ἑσπερινοὺς τῆς Διακαινησίμου καί τῆς Γονυκλισίας ἐπιστρατεύονται ἐπίσης εἰδικὰ Μεγάλα -ὅπως λέγονται- Προκειμένα, τὰ ὁποῖα ἀκόμα καί σήμερα ψάλλονται μεγαλοπρεπῶς καί μὲ ἀργὲς σὲ πολλὰς περιπτώσεις μελωδίες.

³⁴ Γιά περισσότερες πληροφορίες παραπέμπουμε στὸν τόμο: *Ἱεουργεῖν τό Εὐαγγέλιον. Ἡ Ἁγία Γραφή στὴν Ὁρθόδοξη λατρεία*, Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔκδ. Α', 2004, καί στίς ἐπιστημονικὲς Εἰσηγήσεις:

- Ἰωάννου Φουντούλη, *Τὸ σύστημα τῶν ἀγιογραφικῶν ἀναγνωσμάτων στὴν ὀρθόδοξη λατρεία*, σ. 81-92.
- Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου, *Τὰ ἀναγνώσματα τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν ἑορτῶν*, σ. 161-200.
- Γεωργίου Φίλια, *Τὰ ἀγιογραφικά ἀναγνώσματα τοῦ Τριωδίου καί τοῦ Πεντηκοσταρίου*, σ. 201-234.
- Πρωτοπρ. Θεοδώρου Κουμαριανοῦ, *Τὰ ἀγιογραφικά ἀναγνώσματα τῶν Κυριακῶν τῶν περιόδων Ματθαίου καί Λουκᾶ*, σ. 237-259.
- Πρωτοπρ. Κωνσταντίνου Καραῖσαρίδη, *Τὰ ἀγιογραφικά ἀναγνώσματα τῶν ἑορταζομένων ἀγίων*, σ. 261-278.
- Π. Σκαλτσῆ, *Τὰ ἑωθινὰ εὐαγγέλια*, σ. 279-304.
- Πρωτοπρ. Δημητρίου Τζέρπου, *Τὰ ἀγιογραφικά ἀναγνώσματα τῶν κυριοτέρων λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μικροῦ εὐχολογίου*, σ. 307-345.

Ἐκτενής - Καταξίωσον - Λιτή (Ἀρτοκλασία)

Σύμφωνα μὲ τὸ διάγραμμα τοῦ Ἐσπερινοῦ, τὰ ἀναγνώσματα διαδέχεται ἡ Ἐκτενής ἱκεσία. Παρατηρεῖται καί ἐδῶ μία διαφοροποίηση στοὺς Κατασκευαστικὸς ἔσπερινοὺς, ὁπότε σταματᾷ ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος στὴν δέηση: «Υπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου...». Βέβαια, στό ἐν χρήσει νέο Ἱερατικόν ὁ ἀείμνηστος πρωτοπρ. Κωνσταντῖνος Παπαγιάννης ἀναφέρει ὅτι ὁ περιορισμὸς αὐτός «οὐδόλως δικαιολογεῖται»³⁵.

Στὴ συνέχεια, ἔπεται ἡ εὐχή «Καταξίωσον...», πού εἶναι μία σύναξη ἐπὶ τὸ αὐτὸ ψαλμικῶν στίχων καί ἄλλων βιβλικῶν κειμένων³⁶. Ἡ κατακλεῖδα αὐτῆς τῆς εὐχῆς, ἐν εἴδει ἐκφωνήσεως: «Σοὶ πρέπει αἶνος, σοὶ πρέπει ὕμνος, σοὶ δόξα πρέπει, τῷ Πατρὶ...» εἶναι καθαρὰ τριαδολογικοῦ περιεχομένου, ἡ σημασία, ὁ συμβολισμὸς καί ἡ θέση αὐτῆς στό τέλος τοῦ Ἐσπερινοῦ, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν τελευταῖα ἀπολυτήρια εὐχή τῆς «κεφαλοκλισίας»³⁷, περιγράφουν συνο-

³⁵ Ἱερατικόν, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2009, ἐκδ. ζ', σ. 36, σημ. 12.

³⁶ Γιά τόν πρῶτο στίχο τῆς εὐχῆς: «Καταξίωσον Κύριε...» συναφῆ χωρία εἶναι τὰ Β' Μακ. 3, 12, Γ' Μακ. 3, 21 καί Δ' Μακ. 18, 3, μὲ μεγαλύτερη φραστική καί σημασιολογική ἐγγύτητα τὸ τρίτο κείμενο: «θείας μερίδος κατηξιώθησαν»· γιά τὸ στίχο «Εὐλογητός εἶ Κύριε, ὁ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν, καί αἰνετόν καί δεδοξασμένον τὸ ὄνομά σου εἰς τοὺς αἰῶνας», μπορεῖ νά γίνει συσχετισμὸς μὲ τὰ χωρία Β' Ἔσδρ. 7, 27: «Εὐλογητός ὁ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν» καί Τωβίτ 8, 5: «Εὐλογητός εἶ, ὁ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν, καί εὐλογητόν τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον καί ἔνδοξον εἰς τοὺς αἰῶνας»· γιά τὸ στίχ. «γένειτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σέ», Γ' Βασ. 8, 57: «γένειτο Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν, καθὼς ἦν μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν» καί τὸ στίχο Ἰουδίθ 13, 20: «καί εἶπεν πᾶς ὁ λαός· γένοιτο, γένοιτο»· οἱ ὑπόλοιπες φράσεις τῆς εὐχῆς: «Εὐλογητός εἶ, Κύριε, δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. Εὐλογητός εἶ, Δέσποτα, συνέτισόν με τὰ δικαιώματά σου. Εὐλογητός εἶ, Ἄγιε, φώτισόν με τοῖς δικαιώμασί σου» σχετίζονται μὲ τόν 118ο Ψαλμὸ (ἄμωμο) κατὰ φράση καί κατ' ἔννοιαν· τέλος, ἡ φράση: «Κύριε, τὸ ἔλεός σου εἰς τὸν αἰῶνα, τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου μὴ παρίδης» συνδέεται μὲ τοὺς Ψαλμ. 101, 102, 103, 110. Μπήκαμε μ' αὐτὴν τὴν ὑποσημείωση στὸν ἄχαρο κόπο τῆς ταυτοποίησης τοῦ περιεχομένου τῆς εὐχῆς «Καταξίωσον...», γιὰτὶ δὲν μᾶς ἱκανοποίησε ἡ γενικόλογη μνεία ὅτι αὐτὴ σύγκειται ἀπὸ ψαλμικοὺς στίχους (βλ. Ἰ. Φουντούλη, *Λογικὴ λατρεία*, ὁ.π., σ. 166· Ἀρχιμ. Ἱερεμίου Φούντα (νῦν Μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως), *Ἡ Λειτουργικὴ χρῆση τοῦ Ἱεροῦ Ψαλτῆρα*, ὁ.π., σ. 366).

³⁷ Εὐχή κεφαλοκλισίας: «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐρανοὺς καί καταβάς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἔπιδε ἐπὶ τοὺς δούλους σου καί ἐπὶ τὴν κληρονομίαν σου· σοὶ γάρ τῷ

πτικά τόν συμβολισμό καί τόν θεολογικό καί πνευματικό προσανατολισμό τῆς ὅλης ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ καί μάλιστα μέσα σέ ἕναν τόνο αἰσιοδοξίας, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στήν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ, ἀφενός, καί στήν ἄμετρη φιλανθρωπία Του, ἀφετέρου, πού ἐπιβεβαιώθηκε μέ τήν ἐνανθρώπησή Του καί τήν ἔναρξη τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τά Πληρωτικά μαζί μέ τήν ὡς ἄνω εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας ἔχουν ἀρχαία καταγωγή, καθόσον περιγράφεται τόν δ΄-ε΄ αἰῶνα στό 8 βιβλίο, κεφ. 36, τῶν «Διαταγῶν τῶν Ἀποστόλων»³⁸. Ἡ συγκεκριμένη εὐχή ταιριάζει ὡς πρὸς τό περιεχόμενο μέ τίς δύο ἀπολυτικές εὐχές τῆς εὐλογίας τῶν πιστῶν, τίς ὁποῖες ἀναγίνωσκε ὁ ἐπίσκοπος³⁹.

Ὅπως εἶναι φυσικό, ὅμως, στοὺς Ἑσπερινοὺς μετὰ θείας λειτουργίας (Προηγιασμένης ἢ τοῦ Μ. Βασιλείου), τὰ ἀναγνώσματα ἀποτελοῦν τὸν συνδετικό κρῖκο μεταξὺ τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τῆς θείας λειτουργίας. Ἔτσι, στίς περιπτώσεις αὐτὲς τὰ Πληρωτικά τὰ συναντοῦμε ὡς στοιχεῖα τῆς θείας λειτουργίας, στήν συνήθη θέση πού ἔχουν ἐκεῖ.

Λιτή - Ἄρτοκλασία

Μέσα στά πλαίσια τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ ἐντάσσεται ἐνίοτε καί ἡ «λιτή», τήν ὁποία ἀναφέρουμε, γιατί κατὰ τό Τυπικό στό τέλος αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας γίνεται ἄρτοκλασία, εὐλόγησι ἀρτων, ψάλλεται τρίς ὁ στίχος «*Εἶη τό ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον...*» (Ψαλμ. 122, 2) καί ἀναγιγνώσκεται, ἐνίοτε, ὁ 33^{ος} Ψαλμός, ἐνῶ ψάλλεται ὁ στίχος 10 («*Πλούσιοι ἐπτώχευσαν καί ἐπέινασαν, οἱ δέ ἐκζητοῦντες τόν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντός*

φοβερῶ καί φιλανθρώπῳ κριτῇ οἱ σοί δοῦλοι ὑπέκλιναν τάς κεφαλάς, τοὺς δέ αὐτῶν ὑπέταξας αὐχένας, οὐ τήν ἐξ' ἀνθρώπων ἀναμένοντες βοήθειαν, ἀλλά τό σόν περιμένοντες ἔλεος καί τήν σὴν ἀπεκδεχόμενοι σωτηρίαν· οὓς διαφύλαξον ἐν παντί καιρῷ καί κατὰ τήν παροῦσαν ἐσπέραν καί τήν προσιοῦσαν νύκτα ἀπό παντός ἐχθροῦ, ἀπό πάσης ἀντικείμενης ἐνεργείας διαβολικῆς καί διαλογισμῶν ματαίων καί ἐνθυμήσεων πονηρῶν».

³⁸ Migne P.G. 1, 1157C.

³⁹ Migne P.G. 1, 1140A-C.

ἀγαθοῦ»), πού παραπέμπει στήν ὑπό τοῦ Κυρίου εὐλογία τῶν πέντε ἄρτων στήν ἔρημο γιά τόν χορτασμό τῶν πεντακισχιλίων⁴⁰. Ἡ Λιτή καί ἡ Ἄρτοκλασία ὡς στοιχεῖα καταγόμενα ἀπό τόν μεγάλο Ἑσπερινό, δηλαδή τόν Ἑσπερινό τῆς πανηγυρικῆς ὁλονύκτιας Ἀγρυπνίας, δέν ἀπαντοῦν κατὰ τήν περίοδο τοῦ Τριωδίου, ἀλλά μόνο τοῦ Πεντηκοσταρίου. Τò ψαλλόμενο στήν Ἄρτοκλασία «*Θεοτόκε Παρθένε*» ἀντικαθίσταται ἀπό τὸ «*Χριστὸς Ἀνέστη*» κατὰ τὴν Διακαινήσιμο Ἑβδομάδα.

Ἀπόστιχα - Ἀπόλυση

Τὰ Ἀπόστιχα τροπάρια παρατείνουν τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ καὶ φυσικὴ κατάληξή της μετὰ τὴν εὐχὴ τῆς Κεφαλοκλισίας. Ξεκίνησαν, ὡς ἓνα καὶ μόνο τροπάριο ψαλλόμενο κατὰ τὶς λιτανεῖες, ὅταν προβλέπονταν. Σὺν τῷ χρόνῳ προστέθηκαν ἀρμόδια τροπάρια καὶ κατάλληλοι στίχοι καὶ δημιουργήθηκε μιὰ ὁμοιογενὴς ὁμάδα τροπαρίων ἀπὸ στίχους ψαλλομένων σὲ κάθε Ἑσπερινό. Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου, ὡστόσο, προβλέπεται -ἰδιαίτερα στοὺς ἑσπερινοὺς τῶν Σαββάτων μετὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ- ἐνὸς μόνου τροπαρίου τῶν Ἀποστίχων καὶ ἡ ἀντικατάσταση τῶν ὑπολοίπων ἀπὸ τὰ στιχηρὰ *Πάσχα ἱερὸν*.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη τὰ δύο ἄκρα τοῦ Ἑσπερινοῦ, τόν Προοιμιακό Ψαλμό (103) καὶ τὶς δύο καταληκτικῆς εὐχῆς (εὐχὴ κεφαλοκλισίας καὶ «Καταξίωσον») παρατηροῦμε ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους ὅτι ὁ τόνος εἶναι αἰσιόδοξος. Μὲ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ, τὴ χάρι καὶ τὴν εὐλογία Του, ὁ ἄνθρωπος θὰ κατορθώσει νὰ ἐπιτελέσει τόν ἐπὶ γῆς προορισμό του, δηλαδή, τὴν **Θεοκοινωνία**.

Τέλος, ὁ ὕμνος τοῦ δικαίου Συμεών: «*Νῦν ἀπολύεις τόν δοῦλον Σου, Δέσποτα...*»⁴¹, ὅταν λέγεται ἀπὸ τόν ἱερέα γιά τόν ἴδιο καὶ γιά τὸ ποιμνίό του, λειτουργεῖ ἐπιβεβαιωτικά, ὅπως καὶ στήν περίπτωση τοῦ Συμεών, δηλαδή:

⁴⁰ *Ματθ.* 14, 15-21·16, 9-10· *Μάρκ.* 6, 31-34· *Λουκ.* 9, 12-17 καὶ *Ἰωάν.* 6, 5-13.

⁴¹ *Λουκ.* 2, 29-32. Ἔχει καὶ αὐτὴ ἡ προσευχὴ τοῦ δικαίου Συμεών ἀρχαία καταγωγή, καθόσον μαρτυρεῖται στό Βιβλίον «*Διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων*», ὁ.π., κεφ. 48, 1057Α-Β.

Κύριε, ὅποτε εὐδοκεῖς, μπορῶ νά πεθάνω, γιατί ἔγινα κοινωνός τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας, πού Ἐσύ προσέφερες καί ἡ Ἐκκλησία προβάλλει πρὸς βίωση, διαμέσου καί τῆς ἱερῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Ἐπίλογος - Ἐπικαιρότητα

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε ὡς τώρα γίνεται φανερό ὅτι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ πάντοτε, καί ἰδιαίτερα κατὰ τὶς περιόδους τοῦ Τριωδίου καί Πεντηκοσταρίου, φέρει ἕναν τεράστιο πλοῦτο συμβολισμῶν, θεολογίας, τελετουργίας, ὕμνολογίας, ψαλμωδίας καί κακῶς παραμελεῖται καί ὑποτιμᾶται στὶς μέρες μας.

Ἡ ἀνάδειξή της καί ἡ ὀρθή τέλεσή της θὰ μπορούσε νὰ ἔχει πολλὰ ὀφέλη γιὰ τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο καί τὴν ἐνοριακὴ ζωὴ, ἀκόμα καί γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἱερέα καί τὴν αὐτοσυνειδησία του, ἂν προηγουμένως τηρηθοῦν ὀρισμένες ἐπιτελεστικὲς προϋποθέσεις.

α) Ἡ τέλεση τοῦ Ἑσπερινοῦ σὲ ὥρα μεσημβρινή καί ὑπὸ τὴν πίεση -σὲ πολλὲς ἐνορίες- τῶν ἀλλεπάλληλων μυστηρίων ἀποτρέπει τὴν συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ. Στὶς ἀστικὲς πλέον ἐνορίες μας ἡ ἔναρξη τοῦ Ἑσπερινοῦ σὲ ὥρα κατάλληλη, μετὰ τὴν μεσημεριανὴ ἀνάπαυση τῶν ἀνθρώπων, ὅταν θὰ ἔχουν διάθεση νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸ σπίτι γιὰ ἕναν ἀπογευματινὸ περίπατο, θὰ τραβοῦσε πολλὰ περισσότερα βήματα πρὸς τὸν ναό. Ἰδιαίτερα ἂν τὸ ἱλαρὸ φῶς τοῦ δειλινοῦ, συνοδεύει ἀντιστοίχως ἱλαρὴ καί ἡσυχὴ ψαλμωδία, δίχως τὴν χρῆση ἢ κατάχρηση πολλῶν φώτων καί μικροφῶνων, πού γίνονται ἴσως πιὸ ἀπαραίτητα στὶς «ζωηρὲς» καί πολυπληθεῖς Κυριακάτικες συνάξεις.

β) Ὅμοίως, θὰ ἦταν ὀρθότερο νὰ γίνονται οἱ Προηγιασμένες θ. λειτουργίες ἀλλὰ καί οἱ ἄλλες τοῦ Μ. Βασιλείου (μετὰ Ἑσπερινοῦ), τὸ ἑσπέρας, στὴν ἐπιβελημένη θέση τους. Ἡ μετάθεσή τους πρῶτ', ὅπωςδὴποτε δὲν εἶναι ἄσχετη καί μὲ τὸ θέμα τῆς νηστείας, ὡστόσο, ἡ ἐλάφρυνση τῆς ἄσκησης ὀδήγησε τελικὰ σὲ μεγάλη καί ἐδραιωμένη λειτουργικὴ ἀταξία. Καί ἂν μὲν ἡ ἀποκατάσταση τῆς Προηγιασμένης θείας λειτουργίας στὴν ἑσπερινὴ τῆς θέση εἶναι πιὸ εὐκόλη, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὶς Λειτουργίες τῆς Μ.

Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου. Μιὰ συνεπέστερη λειτουργικά λύση θὰ ἦταν ἡ συνειδητὴ μετακίνησή τους ἀργότερα ἀπὸ τὴν 7^η πρωϊνὴ ποὺ τὶς συνηθίζουμε σήμερα.

γ) Ἡ θέση τοῦ ἱερέα κατὰ τοὺς Ἑσπερινούς, ἰδιαίτερα τοῦ ἄνευ Εἰσόδου τελουμένου, προβλέπεται ἀπὸ τὰ Τυπικὰ **ἐκτὸς τοῦ βήματος**. Ἴσως στὸ ψαλτικὸ στασίδι. Ἡ μόνιμη εγκατάσταση τοῦ ἱερέα στὸ ἰ. Βῆμα δημιουργεῖ ἓνα τεχνητὸ, συμβολικὸ καὶ, ὅπωςδήποτε, ἀθέλητο διαχωρισμὸ του ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τῆς συνάξεως. Ἐξάλλου, καὶ ὁ ἴδιος ἀποξενώνεται τρόπον τινὰ ἀπὸ ἓνα βασικότατο ἐντρύφημα τῶν παλαιότερων παπάδων, τὴν Ψαλτικὴ, ἡ ὁποία ἔφτασε στὰ ὕστερα βυζαντινὰ χρόνια νὰ λέγεται Παπαδικὴ Τέχνη. Μὲ τοῦτο δὲν λέμε ὅτι ὁ ἱερέας πρέπει νὰ γνωρίζει ψαλτικὰ καὶ μάλιστα μουσικὰ γιὰ νὰ εἶναι ἱερέας, ἀλλὰ πάντως ἡ ἐγγύτερη ἐπαφὴ του μὲ τὴν ὕμνολογία καὶ τὴν τάξη τῶν Ἀκολουθιῶν ἀναμφίβολα βαθαίνει καὶ τὴν ἱερατικὴ του αὐτοσυνειδησία. Αὐτὴ εἶναι μία πραγματικότητα ποὺ περιγράφεται εὐγλωττα καὶ ἀπὸ τὸν β' κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου: *«Ἐπειδὴ περ ψάλλοντες συντασσόμεθα τῷ Θεῷ (...) πάντας μὲν Χριστιανούς τοῦτο φυλάττειν σωτήριοι, κατ' ἐξαίρετον δέ, τοὺς τὴν ἱερατικὴν ἀμπεχομένους ἀξίαν»*.